שִׁיּוּם* הזיכרון הלאומי בצפת

*מתן שמות

צפת העתיקה, מטה ההגנה, צילום: שולמית מסיקה, 2020

אבני מורשת

תחקיר וכתיבה
סיגל לנדסברג

שלטי רחוב, הנושאים שמות, הם חלק מהתשתית הנחוצה לתפקודה של עיר מודרנית. החוקר **מעוז עזריהו**, גיאוגרף המתמחה בתרבות, מציין שקריאת שלטי רחוב ביומיום קשורה בעיקר בפונקציה המעשית שלהם כמראי מקום שמספקים התמצאות במרחב, אבל באקראי הם מספקים גם אוריינטציה פוליטית-אידיאולוגית, בהיותם שייכים לתשתית הסמלית של הסדר הפוליטי-חברתי.

במובן זה, הם "תחנת ממסר" המתווכת בין האליטה הפוליטית המשיימת [נותנת השמות] לבין התושבים הנעזרים בשמות לצורך התמצאות. נוף השמות העירוני כולל שמות רחובות, בתי עסק מוברזים על שלטים, מוסדות, כיכרות ודרכים, והוא טקסט עירוני שיש לו כותבים רבים.

צפת, שלט על רקע הר מירון, 2021

צילום: שאולה הייטנר, פיקיוויקי

אין כמו צפונותיה של צפת

אישים ומאורעות היסטוריים, שמציג הטקסט העירוני, במיוחד בערים ותיקות, מספרים באופן לא כרונולוגי את תולדות המקום ואנשיו. שמות שחוזרים בערים שונות, מייצגים את הרובד הלאומי של המורשת ההיסטורית המונצחת. בכל רשות מקומית פועלת ועדת שמות שמציעה שמות לרחובות ולכיכרות חדשים ולעיתים מחליטה להסיר שמות ולהחליפם בשם אחר.

שלט רחוב קרן היסוד בהרצליה, שם רחוב שחוזר בערים שונות

צילום: אלי זבולוני, 2019, מקור: אתר שלטי רחוב

מקור: ויקישיתוף

שלט רחוב ברובע היהודי בעיר העתיקה, 2010 ההשחתה במדבקות – תוספת טקסט "מחתרתי", בדרך כלל זמני

בצפת, בדומה לערים ותיקות אחרות, תולדות היישוב היהודי בעיר מונצחות באופן לא כרונולוגי, באמצעות שיום רחובות, שילוט אתרים ועוד. בנוף הזיכרון העירוני יש ביטוי למאות שנות תולדות העיר ובכלל זה למלחמת העצמאות, למוסדות הציוניים, למחתרות ולפלמ"ח, שהצילו את היישוב היהודי בצפת טרם המדינה. בשנים האחרונות, בעקבות שינויים דמוגרפיים ופוליטיים בעיר, נראה שמתרחש תהליך של מחיקה ועריכה מחדש של הטקסט העירוני.

רחוב ירושלים, צפת העתיקה, 2015

צילום: שלומית מסיקה

צפת, מראה כללי, 1949

צילום: זולטן קלוגר

צפת היא אחת מארבע ערי הקודש בארץ ישראל (שלוש האחרות הן: ירושלים, חברון וטבריה). היא ידועה בשל היישוב היהודי "הישן", שתולדותיו ניכרים בנוף הזיכרון העירוני בשילוט ובמלל, ברובע היהודי בעיר העתיקה ומאז 1948 בכל חלקי העיר. עדויות מוחשיות ל"תקופת הזוהר" בעיר, במאה ה-16, ניתן למצוא כיום בבתי הכנסת העתיקים, שהיוו באותה תקופה, מרכזי תפילה ולימוד של רבני צפת וארץ ישראל, והם קיימים ופעילים עד ימינו.

שלט בית כנסת אבוֹהָב,
העיר העתיקה, צפת, 2025
צילום: שלמה רודד, פיקיוויקי

שלט דו-לשוני,
בית כנסת אבוֹהָב
צילום: רני מידן, 2006

בית כנסת אבוהב מהמאה ה-16, שוכן בלב העיר העתיקה של צפת. על פי המסורת, הוא קרוי על שמו של **רבי יצחק אבוהב**, מקסטיליה, שאחד מתלמידיו, **רבי יעקב בירב**, עלה לארץ והתיישב בצפת.

לאחר שנכבשה ארץ ישראל, בידי הטורקים ב-1517, התיישבו בצפת יהודים רבים מגולי ספרד, שהביאו איתם פריחה כלכלית והפכו את העיר למרכז רוחני חשוב. במאה ה-16, "תור הזהב" של יהודי צפת, הגיעה אוכלוסיית העיר, לפי המשוער, ל-13,000 נפש, כמחציתם יהודים. בעיר ישבו ופעלו גדולי המקובלים. באותה תקופה היו בצפת שמונה עשרה ישיבות, עשרים ואחד בתי כנסת, ובית ספר גדול לבני העניים.

חזית ביה"כ אבוהב,
צילום: זלר זלמנסון 2022,
פיקיוויקי

לוח שיש הניצב בחצר בית הכנסת אבוהב, שמזכיר את הקשר של יהודי צפת לטולדו ולגירוש יהודי ספרד
צילום: צובי צוב, 2014

בית הכנסת האר"י האשכנזי, הוקם לפי המסורת, בשדה בו ערך האר"י [האלוקי רבי יצחק] את קבלת השבת מידי ערב שבת. האר"י הקדוש היה גדול מקובלי צפת במאה ה־16, והוגה שיטה חדשה בקבלה הנקראת על שמו, קבלת האר"י, שאומצה על ידי בתי מדרש רבים העוסקים בתורת הסוד.

על קיר בית המדרש האר"י, שלצד ביה"כ, קבוע שלט, שמאזכר שימוש משני של המקום הקדוש להסלקת נשק של ארגון האצ"ל, בשנות 1940

צילום: זלר זלמנסון, 2022

חזית ביה"כ האר"י האשכנזי לפני ואחרי שיפוצו, 2019

מקור: פיקיוויקי

אין כמו צפונותיה של צפת

בית מגורים המיוחס לרב בחצר
צילום: דון טריביו, 2015

חזית ביה"כ ע"ש מרן יוסף קארו

על שלט אבן מעל הפתח כתוב "בית כנסת מרן יוסף קארו", שעל פי המסורת היה בית מדרשו של **רבי יוסף קארו**, מחבר ה"שולחן ערוך", שהודפס בצפת כבר במאה ה-16 לאחר שבשנת 1576 הוקם בצפת בית הדפוס הראשון במזרח התיכון. בית המדרש היה המקום המרכזי ללימודי הלכה באותה תקופה.

צילום: אליה, 2019

כרך שולחן ערוך שהודפס בצפת במאה ה-16

"תור הזהב" של יהודי צפת דעך במאה ה-17. באותה מאה ובמאה שאחריה פקדו את העיר מגפות, רעש אדמה, שינויים כלכליים ומאבקים אלימים בסביבתה, שהביאו להידלדלות היישוב היהודי בעיר.

התאוששות קצרת שנים בהתיישבות היהודית אירעה בשנת 1778, כאשר הגיעה לארץ שיירה בת 300 חסידים שהתיישבו ברובם בצפת (עליית תלמידי הבעל שם טוב).
הפריחה הקצרה הסתיימה ב-1823 לאחר רעידת אדמה, שבעקבותיה באו ביזה, מעשי שוד וגם רצח, שביצעו ערבים מהאזור.

צילום: אבישי פרייבר, 2011

**חזית בית הרב אהרון אלעזר רוקח שעלה לארץ ישראל ב-1741,
כיום – כּוֹלל אברכים טְשֶׁעֶרְנָאבִיל,
מעל הכניסה מוצבת כתובת אבן לזכר הרב רוֹקח, שתרם את ביתו
לטובת בית כנסת לחסידי טשערנאביל**

מצגת אין כמו צפונותיה של צפת

בתחילת המאה ה-20, 1914, פרצה מלחמת העולם הראשונה, במהלכה פקדו את העיר רעב ומגפות, בעיקר מגפת טיפוס שהפילה חללים רבים והחרמות רכוש בידי השלטון הטורקי.
בשנות ה-1920, ראשית תקופת המנדט הבריטי, נותרו בעיר רק כ-3000 יהודים.
המאזן הדמוגרפי בעיר השתנה והאוכלוסייה הערבית הייתה לרוב.
העיר צפת הפכה לבירת נפת צפת המנדטורית אשר שימשה כמרכז מנהלי, תרבותי וכלכלי לכפרי הנפה.

בית תמחויו לעניים בצפת, בשלט מעל הפתח כתוב "בית לחם הגלילי, תמחוי כללית", 1911
צילום: אדוארד לשינסקי

צילום: שמואל פרל, יד בן צבי

מסדר צבאי בריטי בצפת, שנות ה-1930,

אוסף משפחת פרל, יד בן צבי

השוק הערבי, צפת, 1935,

האחים מלכה ובנימין מגנצא בחזית ה"צלמניה של לוריא", מעליהם השלט "קודאק" באנגלית,

צפת, 1941

מקור: אוסף מלכה מגנצא, יד בן צבי

שלט שמציג סוכנות לפרסום מודעות בעיתון "הארץ", בעברית ובאנגלית, ומעליו שלט של סוכנות רכב, באנגלית.

שילוט רחוב בעיר העתיקה של צפת בתקופת המנדט, 1934,

אוסף וולטר בץ, מקור: פיקיוויקי

במאורעות תרפ"ט (1929), פרצו פורעים ערבים לרובע היהודי. עד שהתערבה המשטרה הבריטית, מספר הנפגעים היהודים היה 18 הרוגים ו-80 פצועים. גם במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) הותקפו יהודי צפת על ידי ערביי העיר והכפרים הסמוכים, אך בניגוד למאורעות תרפ"ט, הם נהנו משמירה של אנשי "ההגנה" שמנעה פגיעה בהם. ניסיונות הפגיעה החוזרים, מצד ערביי האזור, הביאו להידלדלות אוכלוסיית היישוב היהודי.

תושבי הרובע היהודי מתבוננים בהרס שנגרם בפרעות תרפ"ט ברחוב הראשי, 1929,

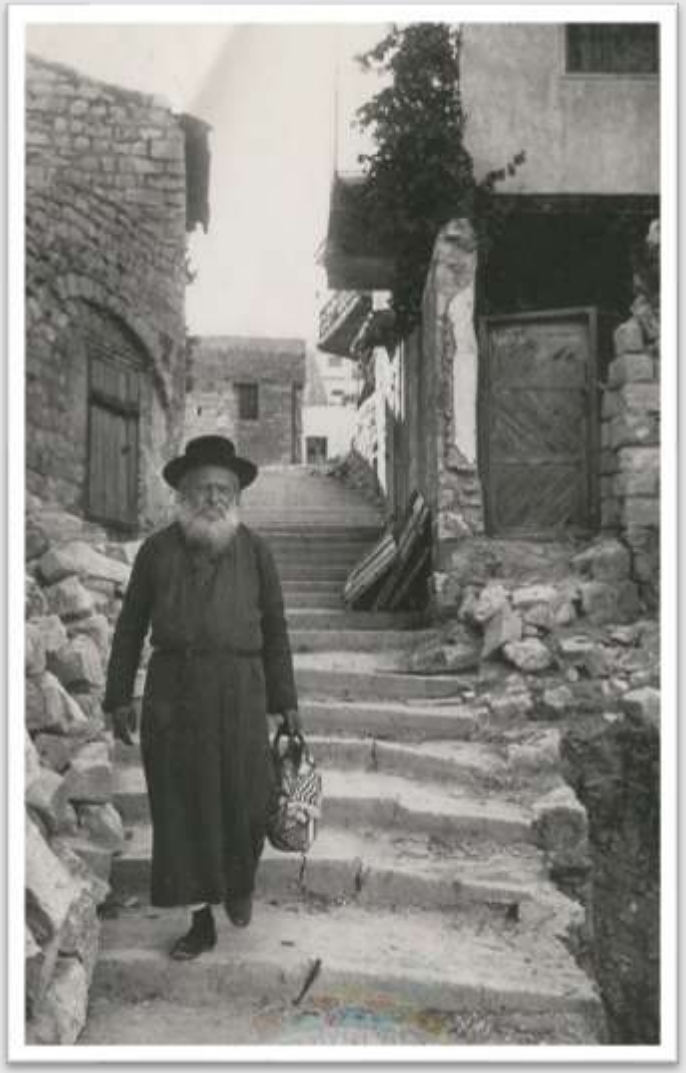
אוסף יד בן צבי

לוויות קורבנות הפרעות ביהודי צפת, 1929,

אוסף יד בן צבי

ערב החלטת החלוקה, ב-1947, מנתה האוכלוסייה היהודית כ-1,500 איש בלבד, לעומת 11,000 איש שמנתה האוכלוסייה הערבית. על אף שרוב האוכלוסייה בעיר הייתה ערבית, על פי תוכנית החלוקה שפורסמה בסוף נובמבר 1947, יועדה צפת להיות בשטחה של המדינה היהודית.

יהודי חרדי בצפת, שנות ה-1930
מקור: אוסף משפחת איקן, יד בן צבי

צפת 1946,
צילום: זולטן קלוגר
מקור: פיקיוויקי

לאחר הפינוי הבריטי באפריל 1948 נפתחה התקפה ערבית מרוכזת על הרובע היהודי. שעות לפני עזיבתם את העיר, העמידו הבריטים משאית שעליה דגל לבן, בחצר המשטרה העירונית וקראו ליהודים לפנות את העיר מיוזמתם, על מנת שלא ייטבחו. ההתקפה הערבית נהדפה על ידי המגינים, אך התושבים חששו מטבח. בתחנת האלחוט של הגדוד השלישי של הפלמ"ח נקלטה קריאה נואשת מצפת: "העיר מותקפת קשות ברובים ובמקלעים, תחנות המשטרה נפלו בידי הערבים, המצב נואש. החישו מייד נשק ותגבורת".

צפת היהודית הייתה נתונה במצור תחת אש והמורל היה ירוד. פלוגת פלמ"ח ראשונה שנכנסה בצעדה ובשירה בשבת בבוקר לרובע היהודי, הרימה את המורל אך כוחה לא הביא להכרעה.

שיריוניות בריטיות ברח' ירושלים בצפת, שנות 1930,
צילום: דניאל פרל, יד בן צבי

הקרב על צפת הוכרע ב-11 במאי לאחר שהגיעה תגבורת, פלוגת פלמ"ח נוספת ואיתה שמונה מרגמות דווידקה קטנות ושלושה מטולי פיאט מתוצרת התע"ש, לפריצת מתחמים מבוצרים. ההרעשה הכבדה הביאה לבריחה גדולה של ערביי צפת, לוחמים ואזרחים. אמירה מסכמת, שהפכה לאחד מנכסי צאן הברזל של הפולקלור הצפתי, מיוחסת לרב העיר **זיידה הלר**, לפיה "צפת ניצלה בזכות שני דברים: המעשה והנס. המעשה – אלו התפילות של תושבי צפת לישועה, והנס – שלוחמי הפלמ"ח הגיעו בזמן".

תושבי צפת מהלכים בסמטאות
לאחר שחרור העיר, 1948

מקור: ארכיון הפלמ"ח

לוחמים ותושבים במלחמת העצמאות,
1948

לאחר קום המדינה הונצחו מגיני העיר ופועלם באתרים ובשלטים.

עמדת מגן ברובע היהודי, שנבנתה לאחר מאורעות 1929 על מרפסת בית משפחת רחמים. העמדה היוותה מטרה לאש בלתי פוסקת מצד הערבים, וסימני הירי נותרו על הקיר.
בתש"ח פעלו עשרות עמדות מגן כאלה ברובע היהודי

מועצת פועלי צפת, 1949
צילום: זולטן קלוגר

"עמדת רחמים בה עמדו מגיני צפת בתרפ"ט, בתרצ"ו ובתש"ח", 2015
צילום: עובד כהן, ויקישיתוף

אנדרטת אבן שעליה סיפור הקרב על העיר וכותרתה "אנדרטת הדוידקה להנצחת נשקם של משחררי העיר, תש"ח"

צילום: זלר זלמנסון, 2022

הביטחון בְּסִיַּעְתָּא דִשְׁמַיָּא בא לביטוי בציטוט בכיכר הדוידקה לצד האנדרטה "הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומות נחושת" (ירמיהו א',יח)

אנדרטת הדוידקה בכיכר הדוידקה, 2008,

צילום: אבישי טייבר, פיקיוויקי

מבנה המשטרה, שנמסר לערבים עם עזיבת הבריטים. סימני פגיעות הירי על בניין המשטרה ועל מגדל השמירה נותרו עד היום, כעדות לקרבות בשנת 1948.

בניין המשטרה הבריטית ועמדת הפילבוקס, שעליה שלטים להנצחת הנופלים על הגנת העיר

צילום: זלר זלמנסון, 2022

שלט רחוב קרמי, מגיני צפת, 1970

אוסף הצלם דב ברנע, יד בן צבי

השחתת שלטים שפוגעת בהנצחה ובזיכרון

בשנת 2011 פורסמו תצלומים באתרי חדשות, ביניהם, באתר "חב"ד און ליין" ובאתר "חדרי חרדים" המעידים על השחתה של שלטים בצפת בכתובות נאצה, שמבטאים חוסר סובלנות קיצוני עד כדי מלחמת תרבות אלימה מילולית וגם פיסית כלפי שלטי רחוב, שלטי מורשת וכלפי רכוש עירוני.

שלט רחוב מעלות הרמ"ק ועליו בכתב יד "יהודים לא ציונים", אתר חב"ד און ליין, 2011

שלט מורשת המספר את סיפורה של "עמדת רחמים", הושחת ע"י חרדים קיצונים, 2011

צילום: אתר "חדרי חרדים"

אתר חב"ד ייחס את ההשחתה לחרדים קיצוניים שהוא מכנה סיקריקים: "השיעמום של הסיקריקים הולך וגובר. בצפת, רוסו עשרות כתובות גרפיטי נגד הציונים. הכתובות רוסו בכל רחבי העיר ובהם קריאות: "יהודים – אינם ציונים", "שטח כבוש – יהודים החוצה", "אין כניסה לציונים". המשחיתים פגעו במכוון בשלטי מורשת.

שלט זיכרון לצד מחלבת המאירי,
צילום: יהודית גרעין כל, 2013, פיקיוויקי

בשנת 2011 הושחת השלט
צילום: אתר "חדרי חרדים"

צילום: אתר חב"ד און ליין

אתר חב"ד הציג "תשובה" בשם המחנה הלאומי הנפגע, בכתב יד, מעל לשלט שהושחת שמאזכרת את טבח תרפ"ט ואת העמידה האיתנה מול הפורעים.

נוכחותה האידיאולוגית-פוליטית של קהילת חסידי חב"ד בעיר, באה לביטוי בשלט של עיריית צפת, שמנציח את **הרבי מלובביץ**: "המלך המשיח" בפינת רחוב ירושלים המרכזי.

תומר פרסיקו, בבלוג "עונג שבת" ממאי 2013, מתייחס לנוסח החריג של שלט הרחוב הצפתי שבתמונה: "מעבר ליומרנות החצופה של פרנסי העיר לקבוע לכולם מיהו מלך המשיח, טומנת תמונה זו בחובה פרדוקס מעניין. הא ביצד, שואל תומר, קוראים רחוב על שמו של אדם, גדול ככל שיהיה, בעוד בחיים חיותו?" הכלל המקובל בנוגע לשלטי רחוב הוא להנציח מנהיג לאחר פטירתו. אלא שלמרות שנפטר, חסידיו מאמינים שהמלך המשיח חי וקיים ועל כן יש במקרה זה חריגה מהנוהל.

שלט רחוב הרבי מלובאוויטש, מלך המשיח שליט"א, צפת, 2013

צילום: תומר פרסיקו

תהליך רשמי של מחיקה ועריכה בנוף הזיכרון העירוני

לאחרונה, בפברואר 2025 נבחר לראשונה ראש עיר חרדי לעיריית צפת. הדיון הראשון של ועדת השמות התקיים זמן קצר לאחר בחירתו, מיד באותו החודש. בישיבה הוחלט כי שמות כמה מרחובות העיר המנציחים את ראשי הציונות ומייסדי המדינה יוחלפו בשמות רבנים ותנאים. הוועדה שהחלה בתהליך "התאמת" שמות הרחובות למורשת היהודית של העיר, החליטה שרחוב שפרינצק, יו"ר הכנסת הראשון, יוסב לרחוב הבעל שם טוב, מייסד תנועת החסידות שהשפיעה רבות על העיר.

שלטי הרחובות שפרינצק וקרן היסוד בצפת, שמיועדים להחלפה, פברואר 2025

רחוב דוד רמז, המנציח את יו"ר הוועד הלאומי, מחותמי מגילת העצמאות ושר בממשלות ישראל הראשונות, יוחלף לשם סבו של הבבא סאלי, רבי יעקב אבוחצירא שהיה רבה של תאפילאלת שבמרוקו, מוכר כמקובל ופוסק הלכה, ומגדולי רבני מרוקו. רחוב "לוחמי הגטאות" יוחלף וייקרא רחוב "בנימין הצדיק", ורחוב "קרן היסוד" יוחלף ל"רב קעניג", מחסידות ברסלב. קרן היסוד הוקמה על ידי ההסתדרות הציונית העולמית ב-1920. בעזרת תרומות שגייסה ברחבי העולם היהודי, הגיעו לארץ ישראל אלפי יהודים שברחו מאירופה. הקרן עזרה בקליטתם, הקימה מאות יישובים עירוניים וכפריים, ופיתחה את התשתית הכלכלית, התעשייתית והתרבותית של מדינת ישראל המתהווה.

מצגת אין כמו צפונותיה של צפת

בס"ד

פרוטוקול החלטות ועדת שמות מיום י"א שבט תשפ"ה, 09/02/2025

נוכחים: יוסי גלנט- יו"ר, יורם משדה, עוזי דהן, נחמן גלבן, שלום אלבז.

1. קריאת שם רחוב "רבי יעקב אבוחצירא" במקום רחוב רמז דוד.
   החלטה: בעד, פה אחד.
2. קריאת שם רחוב "בנימין הצדיק" במקום רחוב לוחמי הגטאות.
   החלטה: יוסי גלנט, עוזי דהן, נחמן גלבן, יורם משדה- בעד. שלום אלבז- נגד.
3. קריאת שם רחוב "הרב קעניג" במקום רחוב קרן היסוד.
   החלטה: יוסי גלנט, עוזי דהן, נחמן גלבן, יורם משדה- בעד. שלום אלבז- נמנע.
4. קריאת שם לרחוב בו נבנית שכונת לב השמורה בשכונת איביקור רחוב "האירית" ע"ש אירית הדדיה מנחם ז"ל, לבקשת המשפחה.
   החלטה: פה אחד בעד.
5. קריאת שם רחוב הכניסה המרכזי לשכונת שער דרומי, רחוב "אילת השחר" ע"ש הרב אהרן יהודה לייב שטיינמן זצ"ל.
   החלטה: פה אחד- בעד.
6. קריאת שם רחוב "הבעל שם טוב" במקום רחוב שפרינצק.
   החלטה: יוסי גלנט, עוזי דהן, נחמן גלבן, יורם משדה- בעד. שלום אלבז- נמנע.

כל סעיפי החלטת השמות יועברו לבדיקת היועץ המשפטי לקבלת הנחיות בהתאם לטיהל החלטת

החלטת ועדת השמות של עירית צפת,
פברואר 2025

שלט רחוב
על שם לוחמי
הגטאות,
שמיועד להחלפה,
צפת,
פברואר 2025

משמעות השינויים בנוף השמות העירוני

ביישובים חרדיים ובערים חדשות חרדיות מקובל לקרוא רחובות על שם תנאים ואמוראים. בדומה, בישובים בעלי אופי כפרי, שמאוכלסים בציבור כללי, שכיחה קריאת רחובות על שם מקום או צומח בארץ ישראל.

מקור: אתר שלטי רחוב – "עץ השדה"

מקור: ויקישיתוף

תצוגת מגוון שלטי רחוב ברח' אגריפס, ירושלים, 2019

לצד אלו, התפישה המסורתית בערים הוותיקות נוטה לראות "שיום" כהנצחה, כך שנדמה לעיתים, שרחובות העיר הם מפעל הנצחה וככל שהרחוב חשוב או מרכזי בחיי העיר כך ההנצחה יוקרתית יותר. ההון הסמלי הזה מחולק בידי פוליטיקאים ונציגי ציבור, לכן מובן וצפוי שהם יבטאו את ההעדפות התרבותיות של הציבור אותו הם מייצגים, כשמדובר בשיום רחובות חדשים. לעיתים, קורה שמוחלפים שמות וסביר לשער שהחלפת שם רחוב קיים, שנושא שם בדוגמת "כליל החורש" או "נחלים" (יש כאלו בצפת), לא תגרום לאיש לתבוע את עלבון המחיקה.

תהיות מטרידות, מנקודת המבט הלאומית יהודית, עולות כשנצפה תהליך מחיקה סמלי של רובד לאומי היסטורי בכמה רחובות. המקרה של צפת בפברואר 2025, לא דומה למחיקה סמלית של רובד היסטורי צלבני, ממלוכי או פלשתיני, שיש מי שמעדיף שלא יזכירו לו בשלטי רחוב את קיומם בעבר בעיר (נושא שראוי לדיון נפרד).

במקרה של החלטת ועדת השמות בצפת בפברואר 2025, מדובר במחיקה של רובד היסטורי מכונן של התנועה הציונית שהקימה את מדינת ישראל, שביום היא הריבון בשטח, שהצילה את יהודי צפת מטבח במלחמת העצמאות וממשיכה להגן עליהם מאז. קלות המחיקה של מורשת סמלית מכמה רחובות, בישיבת מועצה אחת, מעוררת תמיהה כי "שיום" הזיכרון לא רק משקף את המבנה הפוליטי-חברתי המקומי, הוא גם מהווה בסיס להנחלת זהות קהילתית ולאומית. התנועה הציונית, מייסדי המדינה, לוחמי הגטאות ולוחמי המחתרות הם רכיב משמעותי של הזיכרון הלאומי היהודי. זיכרון ציבורי שמונצח בנוף השמות המקומי, הוא בסיס להתנסות תרבותית משותפת של יהודים במדינת ישראל.

מקור: אתר המועצה הדתית צפת, 2021

שלט "המועצה הדתית עירה"ק צפת, הרבנות הראשית" מותקן בתוך תא תפילה מוסלמי לשעבר, במבנה שננטש לאחר מלחמת העצמאות ובריחת ערביי צפת

מקורות:

- מעוז עזריהו, על שם: הסטוריה ופוליטיקה של שמות רחובות בישראל, **הוצאת כרמל**, ירושלים 2012
- מרדכי נאור, צפת במלחמת העצמאות – המעשה והנס, צפת ואתריה, עורכים: אלי שילר וגבריאל ברקאי, **הוצאת ספרים אריאל**, ירושלים, 2002
- חיים יעקובי וטובי פנסטר, עורכים, זיכרון השכחה והבניית המרחב, **מכון ואן ליר בירושלים והוצאת הקיבוץ המאוחד**, 2011
- תומר פרסיקו, **הבלוג "עונג שבת"**, עורך ומו"ל דוד אסף, מאי 2013
- **אתר חב"ד און ליין**, 26/8/2011, הסיקריקים ריססו בצפת: "שטח כבוש – יהודים החוצה"
- **אתר בחדרי חרדים**, 26/8/2011, בושה: חרדים המתארחים בצפת ריססו כתובות נאצה
- גיא ורון, **12N, אתר חדשות** פורסם ב 10/02/25, עיריית צפת משנה את שמות הרחובות הציוניים לשמות של רבנים: במקום יו"ר הוועד הלאומי – הרב אבוחצירא

- **תודה מיוחדת לצלמי "פיקיוויקי" – אתר התמונות החופשיות של ישראל**

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [05/2025]

תחקיר וכתיבה: סיגל לנדסברג

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת